

EVLIYA MENKİBELERİNDE YILAN SEMBOLİZMİ

SNAKE SYMBOLISM IN THE HAGIOGRAPHIES OF SAINTS

Kübra GÜVEN

ORCID: 0009-0005-4047-4870

DOI:10.5281/zenodo.12594485

OZET

Menkıbelerde sıklıkla sembolik anlamlar yüklü hayvanlar ve doğa olaylarıyla ilgili anlatılara rastlanmaktadır. Yılan da bu menkıbelerin önemli sembollerinden biridir. Hem tasavvufi anlamda hem de sembolik anlatımlarda yılan farklı temsillerle karşımıza çıkmaktadır. Bu makalede, yılan sembolizmi üzerinde odaklanılarak yılanın tasavvufi ve sembolik anlamlarına değinilmiştir. Bu sembolün tasavvuftaki rolü, klasik Türk şiirinde ve âşık şiirindeki yansımaları üzerinde durularak yılanın edebiyattaki yeri tespit edilmiştir. Ardından, yılan sembolizminin menkıbelerdeki rolünü, mitolojideki ve divan edebiyatındaki yansımaları ile sembolizminin derinliğini ve etkisini anlamak adına kapsamlı bir inceleme yapılmıştır. Bu bağlamda, 12 ciltlik *Evlîyalar Ansiklopedisi*'nde yer alan menkıbeler üzerinden yılan sembolizminin farklı kültürlerdeki ve edebî anlatılardaki yansımaları incelenerek bu canlılığın insan düşüncesindeki yeri ve etkisi ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, menkıbe, yılan sembolizmi, işlev.

ABSTRACT

In legends, narratives involving animals and natural phenomena with symbolic meanings are frequently encountered. The snake is one of the important symbols in these legends. In both Sufi and symbolic narratives, the snake appears with different representations. This article focuses on snake symbolism, addressing its Sufi and symbolic meanings. The role of this symbol in Sufism, its reflections in classical Turkish poetry and folk poetry, and its place in literature are identified. Subsequently, a comprehensive analysis is conducted to understand the depth and impact of snake symbolism by examining its role in legends, reflections in mythology, and Divan literature. In this context, the reflections of snake symbolism in different cultures and literary narratives are explored through the legends found in the 12-volume Encyclopedia of Saints, revealing the place and impact of this creature in human thought.

Keywords: Sufism, legend, snake symbolism, function.

İlgili Yazar: Kübra GÜVEN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Karamanoğlu
Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Türk Dili ve Edebiyatı ABD
kbragvn@hotmail.com

Başvuru Tarihi/Received: 22.05.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 30.05.2024

1. Giriş

Yılan, sürüngenlerden, ayaksız, ince ve uzun (TDK) kelime anlamına sahip, kimi toplum ve inançlarda kutsal ve tanrı olarak kabul edilir. Yılanlar, sürüngenler sınıfına ait olup uzun bir vücut yapısına sahip canlılardır. Zehirli ve zehirsiz türleri bulunmaktadır. Genel olarak yılanlar tehlikeli olarak kabul edilirler.

Yılanlar, insanlık tarihi boyunca farklı kültürlerde ve inanç sistemlerinde çeşitli anlamlar taşıyan ve farklı sembollerle ilişkilendirilen bir varlıktır. Özellikle İslam kültüründe yılanlar hem korku hem de saygı uyandıran canlılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Yılanlarla ilgili pek çok menkıbe bulunmaktadır. Bu hikâyeler, dini liderlerin yılanlarla olan ilişkilerini, yılanların olağanüstü özelliklerini ve sembolik anlamlarını anlatmaktadır. Yılanlar, İslam kültüründe hem müspet hem de menfi anlamlar taşıyan bir sembol olarak karşımıza çıkar. Yılan sembolizmi İslam kültürüyle de sınırlı kalmayıp mitolojik ve efsanevi anlatılarda da oldukça sık yer almıştır.

Yılanlar, farklı kültürlerde genellikle karmaşık ve çeşitli sembolizmle ilişkilendirilmişlerdir. Bilgelik, şifa, dönüşüm ve yeniden doğuş gibi pozitif özelliklerle ilişkilendirilirken kötülük, tehlike ve hilekârlık sembolü olarak da görülebilirler. Kutsal kitaplarda genellikle kötülüğü, hilekârlığı ve şeytani güçleri temsil eder. Bu nedenle, yılanlar farklı kültürlerde farklı sembolizmle ilişkilendirilmişlerdir ve insanların zihinlerinde karmaşık ve çeşitli duyguları tetikleyebilirler. Anadolu'daki halk inancında da yılanlara zarar verilmez evin sahibi olarak görülerek evin hanımı yılanı süt ile beslemektedir. Görüldüğü üzere yılan zıt iki kavramı barındıran kimi zaman bolluk, mutluluk kavramını kimi zaman ihanetin, hasmın, kötülüğün kavramlarını temsil etmekte diğer yandan kutsal ve lanetli olarak mitolojide yer almaktadırlar. (Küçükbasmacı, 2018, s. 205)

Divan edebiyatının da yılan sembolizmi üzerinde yoğunlaşan bir alandır. Divan şairleri, yılan sembolünü kullanarak çeşitli duygularla beraber sevgilinin saç ve aşığın ahları için benzetilen olarak kullanılır. Uzunluk ve kıvrımlığıyla, siyahlık ve zehir özellikleriyle ele alınır. (Eke, 2014, s. 208) Yılanın sinsisi, kıvrak ve tehlikeli doğası şiirde işlenir. "Yılan-kuyruk" aşığının amansız düşmanı, "yılan-zehir" acı sözler sevginin saçından akan ter damlası, "ayrılık-zehri" âşık için ayrılık yılanın öldürücü zehrine, "gurbet yılanı" aşığa çektiği acı ve ıstıraptan dolayı yılanı teşbih edildiği görülür. "Hırs yılanı" aşırı istek ve arzunun insanı zehirlemesi bakımından yılanı, "yılan zırh" savaşta giyilen zırh ile yılanın pul pul oluşuna benzerlik gösterir.¹ Klasik Türk şiirini ve halk inancında hazine koruyucusu olduğuna da inanılan yılanın, Nisan ayı ile de ilişkilendirilerek zehrini yılda bir kere Nisan yağmurunun ağzına düşmesiyle aldığına inanılmaktadır. (Pala, 2014, s. 309)

Klasik şiirde yer alan birtakım metinlerde ölümsüzlüğü ve yenilenmenin simgesi namına kabul eden yılan, nefis ile beraber araştırılır. Eserlerde nefsi, şeytan ve şeytani hissler gösterilmektedirler. (Acar, 2023, s. 51-52) Yılanın dönüşebilme yeteneği, tasavvufi anlayışta insanın ruhsal olarak dönüşebilme ve olgunlaşabilme potansiyelini ifade edebilir. Yine de tasavvufta yılan sembolü sadece negatif özelliklerle ilişkilendirilmez. Bazı tasavvufi yorumlarda yılanın dönüşüm, yeniden doğuş ve ruhsal ilerlemeyle ilişkilendirilen pozitif anlamları da bulunabilir. Âşık edebiyatında da yılan motiflerini görmek mümkündür.

¹ Emine Gürsoy Naskali'nin editörlüğünü yaptığı *Yılan Kitabı*'ndaki Mahmut Kaplan ve Hüseyin Alpsoy'un yazmış olduğu "Klasik Türk Şiirinde Yılan" başlıklı bölümde, divan şiirinde yılanın işleniş biçimi daha detaylı bir şekilde verilmektedir.

Nefsi yalan ile özleştirerek türkü ve şiirlerinde işlemişlerdir. Anadolu türkülerinde yılan motifinin genelde kötü çağrışımları ile kullanıldığı ve sık sık nefisle bağlantılandığı görülür.

Bu makalede 12 ciltlik *Evlialar Ansiklopedisi*'nde yer alan menkıbeler üzerinden yılan sembolizmi ele alınmıştır. Haliyle menkıbe metinleri bir söylem analizine tabi tutulmuştur. Zira menkıbe metinlerinde yılan sembolizmi üzerinden üretilen söylemin bilhassa sözlü kültür ortamlarında bulunanlar üzerindeki tesiri büyüktür. "Söylemin asıl manası, söylemin kim/kimler veya hangi kurum/lar tarafından, kime/hangi kitleye, ne maksatla iletildiğiyle ilgilidir" (Öztürk Aykaç, 2021, s.298). Makaledeki menkıbelerde yılanla dair söylemler üzerinden şeyhlere halkın bakışı ortaya konulmuş, yılanın erk/güç kazanma noktasında nasıl bir söyleme konu olduğu örneklerle izah edilmiştir.

2. Menkıbelerde Yılan Sembolizmi

Yılan, tasavvufta mucizevi olayları anlatmak için kullanılmıştır. Anlatılarda genellikle ilahi müdahaleler, şefkat ve merhamet eylemleri gibi olağanüstü olaylara yer verilmektedir. Menkıbelerde yılan, Türk halkının manevi inançlarını ve geleneklerini yansıtmaya bakımdan önemlidir. Bu anlatılar, inanç gücünü arttırmakta ve inananların hayatlarına ilahi bir müdahale olabileceği düşüncesiyle birçok kişi için rehberlik sağlamıştır. Menkıbelerde genellikle nefis olarak belirtilen yılan, anlatılarda merhamet, ahilik ve alçakgönüllülük gibi değerlerin önemini de vurgulamaktadır. Burada 16 şeyhin yılanlarla olan ilişkisi farklı olaylarla aktarılmıştır.

İlk olarak Lübnan evlialarından Abdullah bin Hıdır ez-Zağbî'nin (ö. 1318/1900), yılanla hükmetme durumu söz konusudur. Yılan ise anlatıda kötü ve korkulacak unsur olarak gösterilmektedir. Akka'nın Hayzuk köyünde yaşamış olan şeyh, köylülerini suya kavuşturmak için yılanı uzaklaştırması menkıbesine yer alır: Hayzuk köylülerinin su ihtiyacını karşıladıkları bulağın yanındaki ağaca konumlanmış olan büyük yılan, köylülere saldırarak su almalarını engelliyordu. Köylüler, durumu Şeyh Abdullah' efendilerine anlattılar. Şeyh Abdullah, köylüleri bulağa götürüp yılanla "Bu ağaçtan in ve git!" emrini buyurdu. Yılan, bu emir üzerine ağaçtan inerek köyü terk etti ve bir daha halkını rahatsız etmedi. (Komisyon, 1992a, s.119-120)

Mısır evlialarının büyüklerinden olan Abdülvehhâb-ı Şa'rânî'nin (d. 898/1493-ö. 973/1565) menkıbesinde Allah'a olan imanı anlatılır. Allah'a sığınmayı ve ona teslim olmayı vurgulamakta onun izni olmadan yılan da dâhil hiçbir varlığın zarar vermesinin mümkün olamayacağı mesajı verilir:

Abdülvehhâb-ı Şa'rânî, bir akşam تنها ve ilgilenilmemiş bir evliyanın türbesinde uyudu. Türbenin üstünde bir kümbet ve çevresinde da taşlar bulunuyordu. Kayaların aralarında iri yılanlar bulunuyordu. Yılanlardan korkan vatandaşlar, bu kişiyi görmeye gidemiyorlardı. Yılanlar, o akşam Abdülvehhâb-ı Şa'rânî'nin yönünde dönüp dolaştılar. Abdülvehhâb efendileri bu iri ve zehirli yılanlara bakıyor, kalbine ise hiç korku getirmiyordu. Sabah olunca, belde cemaati Abdülvehhâb-ı Şa'rânî'nin türbede uyuduğunu anladıklarında, inanamadılar. Yanına gidip; "Biz, yılanlardan korkup, türbenin içine değil, kenarından bile bakamıyoruz. Siz orada nasıl uyuyabildiniz?" diye sordular. Onlara dedi ki: "Cenabıhak, yılanlara beni ısırması için telkin etmedikçe, onlar bana sokamazlar. Yılanla, gidip de filâncaya sok! denir ve yılan da gidip o kişiyi, hasta etmek ya da öldürmek için sokar. Allahü Teâlâ'nın

buyruğu olmadan, yılanın bir kimseyi sokması olanaksızdır." (Komisyon, 1992b, s.40)

Hindistan evliya büyüklerinden (d.592/1192- ö.690/1291) Alâeddin-i Sâbir (Ali Ahmed Sâbir bin Şah Abdurrahîm), yılanlarla anlaşma yaparak yılanların şahını öldürmesi anlatılır. Bir şahın öldürülmesi adaletsizliğin göstergesi olabilir. Alâeddin-i Sâbir efendilerinin daha doğmadan evvel yılanlarla iletişime geçerek, yılanlarla bir bağ kurar ve adaletsizliği ortadan kaldırır:

Bir gün saygıdeğer ataları Şah Abdurrahîm, namazlık üstünde kendinden geçmiş bir şekilde, erken saatlerde oturuyordu. Birden büyük bir yılan, tavan kaplamasından önüne düşüverdi. Gözlerini açar açmaz, büyük bir yılanı ikiye ayrılmış bir şekilde yerde gördüverdi. Olayı göstermek için eşini uyandırdı. Eşi de; "Bir düş görüyordum. Alâeddîn Ali Ahmed bana; bugünden sonra hiçbir yılan, bizim sülaleden yahut bizim çocuklarımızdan hiçbirimizi ısırmayacaktır. Çünkü ben dünyadaki yılanların şahını öldürdüm. Yılanlar soyumuzdan hiç kimseye zarar vermeyeceklerine bana ant verdiler.' dedi. (Komisyon, 1992c, s.10)

Yemen'de yetişen evliya Alevî bin Ali (d. 958/1551- ö. 1048/1638), menkıbesinde yılan, bir önleyici, uyarıcı, cezalandırıcı ve korkutucu niteliktedir. Yılan, izinsiz alınan tespih karşısında alıcıya korku vererek yaptığı bu kötü işten geri döndüren bir varlık oralar karşımıza çıkmaktadır:

Seyyid Alevî efendileri, vaktiyle yola çıkmıştı. Dönüş yolunda, Mekke-i Mükerrerme'ye yaklaşınca kafildekilerden biri, Seyyid Alevî'ye; "Efendim, hızla öne gidip, çoluk çocuğa ve eş dosta gelmek üzere olduğunuzu bildirmek isterim. Bunun kanıtı olarak da tespihinizi onlara göstermek isterim. Buna müsaadeniz var mıdır?" dedi. Seyyid Alevî, buna müsaade etmedi. Bir süre sonra kabile bir yerde durdu. Seyyid Alevî dinlenirken, o kişi habersizce Seyyid'in tesbihini aldı ve oradan uzaklaştı. Bir süre sonra yolun üzerinde çok büyük bir yılan gördü. Yılan, o kimsenin bu yoldan geçip gitmesine müsaade etmiyordu. O zat Seyyid Alevî'nin tesbihini habersizce alıp gittiği için yılanla karşılaştığını anladı. İşlediği hatadan dolayı pişmanlık ve üzüntü yaşayarak geri döndü. Seyyid efendilerinden başışlanmayı istedi. (Komisyon, 1992c, s.34)

Yemen'de doğan evliya Alevî bin Muhammed (d.1116/1752- ö.1260) seyyid soyundan gelmiştir. Adının geçtiği menkıbedeki yılan, kadın için mucize atfederken yılan için can alıcı bir nitelik taşımaktadır. Anlatıda, Allah'a dua ederken aracı olarak adı kullanılan Alevî bin Muhammed efendilerinin vesileyle zor durumda olan bir kadının kurtarılması anlatılır:

Bir kadın akşam saatlerinde kölesi ile beraber bir köyden diğer köye gidiyordu. Yolun ıssızlaştığı bir zamanda kulu sınırı aşmış, sahibesine saldırmak istedi. Kadıncağz vahşete kapılarak kölesine yalvarıp, üzerindeki tüm değerli eşyaları ona başışlamak istedi. Kul amacından dönmeyerek kadına el sürmek istedi. Kadıncağz kurtulamayacağını anlayınca; "Yâ Rabbî! Seyyid Alevî Muhammed'i bana yardım et!" dedi ve onun adıyla Allahü Teâlâ'ya yakardı. O esnada büyükçe bir yılan çıkıverdi ve köleye saldırarak zehirleyip öldürdü. Kadıncağz korku ve endişe içinde oradan uzaklaştı. Fakat bu korkutucu yerlerde yalnız kalmış kederini bir kez daha artmıştı. Yeniden Seyyid efendilerinden yardım istedi. O anda yanında bir at durdu ve ata binip oradan uzaklaştı. At kadını köyüne götürdü. Kadın başından geçen bütün bu olayları tanıdıklarına anlattı. Gidip baktıklarında ise yılanın zehir etkisi ile kölenin

kapkara kesildiğini gördüler. (Komisyon, 1992c, s.39)

Meşhur velilerden olan Ali bin Muhammed Müzeyyen (ö. 328/939) efendileri bir kuyuya düşer ve bu kuyuda başından geçen olayları kendi anlatır. Menkıbede, kuyuya düşen veli, Allah'a sığınır ve kurtarılmayı bekler. Bu sırada kurtarıcı olarak gelen büyük bir yılan onu sararak onu düştüğü kuyudan çıkarır ve ortadan kaybolur:

Ali Müzeyyen "Tebük Çölü'nde idim. Su götürmek için bir kuyuya yanaşım. Kuyunun yanındayken birden ayağım kayıp, kuyuya düştüm. Kuyunun içinde genişçe bir yeri düzeltip oturdum. İçimden şu düşünceleri geçirdim: "Eğer Rabbim katında makbul bir kul isem, burada ölüp kalmam. Suyun bozulmasına ve canlılara zarar vermesine sebep olmam." Bunu dedikten sonra telaşım gitti, rahatladım, yüreğime su serpildi. O sırada bir hisirtti duydum ve etrafıma bakındığımda büyük bir yılanın kuyudan aşağı indiğini gördüm. Kendime baktığımda sakindim ve heyecanım olmadığını fark ettim. Yılan kuyuya inip çevremde dolaştı. Ben fazlasıyla sakindim. Hiç korkmuyor, bu durumdan rahatsız olmuyordum. Yılan etrafımda dolaşıp kuyruğunu vücuduma doladı ve beni yukarı kaldırarak kuyudan çıkardı. Dışarı çıktıktan sonra vücuduma sardığı kuyruğunu çözüp beni bıraktı. Nereye gittiğini göremeden ortadan kayboldu. Sanki yer yarıldı yere girdi yahut gökyüzüne yükselip kayboldu!" (Komisyon, 1992c, s.132-133)

Anadolu'nun Tokat ilinde yetmişmiş olan Behrullah Efendi'nin menkıbesinde yılan, cin olarak karşımıza çıkmaktadır. Don değiştiren cin, Behrullah Efendi'nin onu yollaması ile oradan uzaklaşır: Behrullah Efendi, öğrencisi Ahmed Efendi ile bir gün çayın kıyısında oturuyorlardı. Öğrencisi kahve yaparken, öğretmenine bakınca kucağında bir yılanın olduğunu gördü ve ürktü. Daha sonra yılan, Behrullah Efendinin kucağından inerek gitti. Öğrencisinin merakla baktığını görünce; "Cinlerden idi. Hasankale'den geliyordu. Dersini aldı ve gitti." dedi. (Komisyon, 1992ç, s.29)

Çukurova velilerinden olup, 16. ve 17. yüzyıllarda yaşamış olan Cabbâr Dede'nin menkıbesinde bir kara yılan vardır. İnanışlarda yılan her ne kadar yaratıcı, iyileştirici, kurtarıcı özellikleri ile bilinse de kara yılan şeytanla eşdeğer görülmektedir. (Çoruhlu, 2002, s. 157-158) Menkıbedeki kara yılanı, Cabbâr Dede'nin kerametlerine inanmayanlar kerametini yok sayanların olarak düşünmek mümkündür. Çünkü kerameti veren Allah'tır ve bu kerameti yok sayanın Allah'ı da yok saydığını söylenebilir. Bu sebeple velinin elindeki kamçının kara yılanı dönüşmesini ona inanmayanlar olarak düşünmek mümkündür:

Cabbâr Dede'nin hâl ve kerametleri dilden dile dolaşmış, şöhreti dönemin hükümdarına kadar gitmişti. Sultan Dördüncü Murâd Han, Bağdât seferine sırasında, Ceyhan Nehri üzerindeki tarihihsel Misis Köprüsünden geçip Havrâniye kentine geldiğinde; "Bu civarda Cabbâr Dede diye tanınmış bir kimsenin olduğunu duyarız. Sesleyin de gelsin, şahsıyla tanışmak isteriz." dedi. Görevliler gidip Sultanın emrini ifade ettiler. Cabbâr Dede, Sultanın emrini duyar duymaz atına atlayarak yanına geldi. Allahü Teâlâ'nın kudretiyle keramet olarak orada bulunanlar, Cabbâr Dede'nin atının kaplan, elindeki kamçının ise kara yılan haline dönüştüğünü gördüler. Bu muazzam kerameti görenler, Cabbâr Dede'nin gerçekten de olağanüstü bir kişi olduğunu anladılar. Önce inkar edenler ise pişmanlıkla dolup taştilar. (Komisyon, 1992ç, s.70)

Ebû Ali Fârmedî'nin anlatılarında karşımıza çıkan Ebû Saîd efendilerine ait menkıbede yılanlar kurulan dostluk bağından bahsedilmektedir:

Ebû Ali Fârmedî efendileri şu şekilde aktarmıştır: "Bir keresinde bir yolculuğumuz esnasında bir dağa yakınlaşmıştık. Bu esnada önümüze kocaman bir yılan çıkıverdi. Herkes korkup ve kaçtı. Ebû Saîd efendileri de orada bulunmaktaydı. Atından inip o koca yılanla yanaştı. Ben Şeyh efendilerinin yanında durmaktaydım. Yılan onun karşısında kafasını saygı gösterircesine yerlere sürterek hareketler yaptı. Ebû Saîd efendileri yılanla hitap ederek; "Zahmet etmişsin" dedi. Sonra yılan dağa doğru kıvrılıp gitti. Olay üzerine Ebû Saîd efendilerine nedir hal, diye bilgi edinmek istedik. O da: "Burada yaşadığım zamanlarda bu yılanla aynı dağda bulunduk. Bizim buradan geçtiğimizi görünce gelip dostluk yeniledi. Terk-i vefânın güzelliği imandandır. Hoşgörülü olana kimselere her şey mülayim olur. Hakikaten de İbrâhim Aleyhisselam merhametli biri idi. Ateş de ona hoşgörülü davrandı ve onu yakmadı." (Komisyon, 1992d, s.95)

Cezâyir'de yetişen veli, Ebû'l-Abbâs Müstegânimî, hocasıyla arasında geçen konuşmayı anlatırken, yılanı elle tutup mücadele etmenin bir güç gösterisi olduğunu düşünürken hocası ona bir ders vererek aslında yılanın onun nefsi olduğunu gösterir. O da bu kötü, zehirli nefsinden kurtulur:

Öğretmeniyle görüşmesini böyle anlatır: "Bir gün dükkânda bulunurken Şeyh Muhammed Bûzidî efendileri buyurmuştu. Bana; "Senin için yılanlardan korkmadığını, onları eline alıp tuttuğunu işittirdiler." dedi. Ben; "Evet efendim doğru duymuşsunuz." dedim. O; "Öyleyse git de bir yılan bul ve getir. Huzurumuzda ona elinle dokun da görelim." dedi. Ben; "Çok basit." diyerek oradan ayrıldım. Şehrin dışından küçük bir yılan bulup önüne koydum. Elimle onu çevirip onunla oynadım. Muhammed Bûzidî benim hareketlerimi dikkatle izliyordu. Sonra bana; "Peki, daha büyük bir yılanı getirebilir misin?" diye sordu. Ben; "Benim için büyük de küçük de aynıdır." dedim. O da bana; "Ben sana büyük bir yılan söylersem acaba onu yakalayıp, onunla başa çıkabilir misin? Onu tutup, zehrinden kendini koruyabilirsen, sana gerçekten hakîm derim." dedi. Ben hayretler içerisinde; "O nerede?" diye sordum. Bunun üzerine bana; "O, senin nefsendir. Onun zehrinin kuvveti yılanın zehrinden daha fazladır. Ve sen bu yılanı tutup onu idarene alırsan, anca o vakit olgunlaşmış sayılırsın." dedi ve ekledi: "Evlâdım şimdi yapmış olduğun bu eylemleri söylediklerim için yap. Tabi yapabilirsen." diye buyurdu ve ben oradan çıktım. Nefsi ve nefis yılanının zehrinden daha kuvvetli olan zehrin ne olduğunu düşünüp durdum. Sonradan gidip Şeyh Muhammed Bûzidî'ye talebelik yaptım. Onun vesilesi ve sayesinde yilandan daha tehlikeli ve öldürücü zehri olan nefsimin şerrinden arındım. Nefsimin istediklerine karşı koymaya çalıştım." (Komisyon, 1992d, s.344)

Tâbî'nin büyük âlim ve evliyalarından olan İbrâhim bin Edhem (d.96/714- ö.162/779)'in menkıbesinde bir yılanın onu nergis dalı ile serinlettiği görülür. Anadolu'da nergisi, yaşlanmış erkekleri gençleştirebileceği inancı olduğu söylenmektedir. (Eyuboğlu, 2007, s. 75) Klasik Türk şiirinde ise şairler nergisi, bir güzellik unsuru olarak göstermektedirler. Aynı zamanda nergis, mest olma unsuru olarak aktarılmaktadır. (Yavaş, 2011, s. 144) Baharın gelişiyle açan nergisler, yeni bir başlangıcı, yeni umutları da simgelemektedir:

İbrâhim bin Edhem efendileri bağda bekçilik yatığı sıralarda, günün birinde uykuya daldığı sırada, nergis dalını ağzına alıp gelen bir yılan, dalı sallayarak onu serinletmiştir. (Komisyon, 1992e, s.199)

İbrâhim Zâhid-i Geylânî (d. 615/1218- ö.700/1301) (Bahadıroğlu, 2000, s. 359-360), Tâcüddîn Zâhid-i Geylânî'nin anlatımı ile menkıbesi aktarılır. Menkıbedeki yılan, bir gencin ağzından içine girerek hastalık verici ve rahatsızlık edici özellikte karşımıza çıkmaktadır:

Bir gün İbrâhim Zâhid-i Geylânî efendilerinin huzuruna, gözleri yaşlı bir kadın gelerek, zorluk çektiğini, duasına ihtiyacının olduğunu bildirerek, ihtiyacına hiç kimsenin derman bulamadığını, kendisine bir yol göstermesini rica ederek, sıkıntısını anlattı: "Dünyada oğlumdan başka kimseciğim yoktur. Oğluma bir hastalık musallat oldu. Rahatsızlığının verdiği acı ile sersemlemiş bir şekilde ağaç altında dinlenirken, bir yılan geliverip ağzından karnına girdi ve hâlâ da oradadır. Bazen fazlaca acı vermekte. Pek çok yere gittimse de bir sonuç alamadım. Ne olur siz bana bir yardım eli uzatın!" Kadıncağzın anlattığı durumu ıstırap içinde dinleyen İbrâhim Zâhid'in baş öğrencilerinden Şeyh Sâfi de orada idi. İbrâhim Zâhid bu öğrencisine dedi ki: "Git ve o mel'un yılanı; "Şeyh Zâhid'in emri var." de. Çocuğun midesinden çıkıp bir an önce gitsin ve bir daha da o delikanlıya zarar vermesin." Kadın biraz da olsa rahatlamış şekilde evine döndü. Bir süre sonra da Şeyh Safi kadının evine geldi. Bu durumdan haberdar olanlar kaygılanıp, kadının evinde ziyaret etmek için toplanmışlardı. Şeyh Safi, gençin yanına yaklaşıp, efendisinin söylediklerini aktardı. Lafını bitirir bitirmez de gencin ağzından çıkan yılan, ortadan kayboldu. Bu durum gören kişiler hayret içerisinde kaldılar. Delikanlı ve annesi, mutluluktan Allahü teâlâyâ çok şükredip, İbrâhim Zâhid ve öğrencilerine dua ettiler. Onlara olan sevgilerini çoğaltdılar. (Komisyon, 1993a, s.373)

Kayyûm-i Cihân Muhammed Seyfullah (d.1156/1743-ö.1212/1797), menkıbede şifa verici özelliği ile de bildiğimiz yılan zıt bir kavram olarak hastalık verici özelliğiyle konumlanmıştır. Kayyûm-i Cihân Muhammed Seyfullah efendileri de hasta olan kimseyi bu durumdan kurtarmıştır:

Kayyûm-i Cihân efendileri bir gün abdest alır ve hizmetçisine dönerek; "Bu abdest suyunu muhafaza et vakti gelince ona ihtiyaç olacak." söyledi. Kız; "Neden ya da neye lâzım olacak?" diye sorunca; "Bir yılanın zehrinin etkisini ortadan kaldırmak için!" diye buyurdu. Daha sonra cuma namazına gitti. Namazdan dönünce; karşısına çelimsiz ve yarı baygın bir kimseyi getirdiler ve; "Bu kişiyi yılan soktu ölmek üzeredir. Bir de körpe bir evladı vardır, yetim, öksüz kalacak! Bir dua ediverin, bir destek verin!" buyurdular. Kayyûm-i Cihân efendileri namaza gitmeden önce abdest aldığı suyunu istedi. "Onu bu kişi için ayırmıştık." dedi. Sonra yılanın soktuğu birine vererek, bir miktarını yılanın soktuğu tarafa sürmelerini buyurdu. Söylediği gibi yapınca hasta olan düzeldi. (Komisyon, 1992e, s.398)

Muhammed Buhârâli (ö.1000/1591)'nin menkıbesindeki yılanlar, ejderha büyüklüğündeki yılanı kurtarmak için etrafa korku salmaktadır. Celal Beydili, ejderhayı "Düzenli dünyaya karşı açılan bir savaş" (Beydili, 2003, s. 193) olarak açıklamaktadır. Burada da görüldüğü üzere yılanlar, bir felaketin habercisi konumundadır:

Öğrencilerinden bir kişi böyle rivayet etmiştir: "Bir gün Muhammed Buhârâli efendileri, Tuna Nehri kenarındaki bir bahçede konuşuyorlardı. Tam o anda bahçede pek çok yılan etrafı sarmışlardı. Tuna

Nehri tarafına sürünüyorlardı. Biraz ilerledikten sonra bir anda geri dönerek bahçede sağa sola panikle sürünmeye başladılar. Etraf, yılanların saldırısından mahvolmuştu, bütün yeşillikleri sürü halinde talan ettiler. Muhammed Buhârâlı efendilerinin sohbetindekiler bu durum karşısında çok korktular. Şaşkınlık içerisinde ona; “Bağışlayın bizi bu korkunç ve tehlikeli halden kurtarınız!” söylediler. Bunun üzerine bastonunu bana verip; “Falanca yerde bir ejderha, ağaç çubukları arasına sıkışıp kalmakta. Bastonumu alıp oraya git ve onu halas et, korkma, sen onu kurtardığında diğer yılanlar da onun ardından giderlerdir.” dedi. Bastonu alıp yılanlar arasından geçerek tanımlanan yere vardım. Dediği gibi ağaç çubukları arasına sıkışıp kalan ejderha büyüklüğünde bir yılan gördüm. Onu sıkıştığı yerden çıkardım. Kurtulur kurtulmaz çekip girmeye başladı. Bahçeyi saran bütün yılanlar da onun arkasından sürünüp gitti. Ben hocamın buyruğuyla bu iş için yılanların arasından elimdeki bastonla, içime hiç korku düşmeden çok rahat bir şekilde gittim ve geldim. Bu olaydan bir iki sene sonra Eflak halkı, Tatarlar o beldeyi ihlal ve istilâ etmeleri üzerine isyan ettiler. (Komisyon, 1992f, s.365-366)

3. Sonuç

Tasavvuf tarihinde rastladığımız üzere pek çok sufinin hayatıyla ilgili menkıbeler bulunmaktadır. Tarihi ve tasavvufi şahsiyetler hakkında anlatılan menkıbevi olaylara kaynaklarda sıkça rastlamaktayız. Kültürel, toplumsal, dinsel ve millî değerlerin nesillere esinlenmesini sağlayarak bu değerlerin devamlılığına katkıda bulunan ve böylece nesiller arasındaki bağı etkilendiren menkıbeler, döneminin yaşayış özelliklerine ait birçok bilgiyi kapsamaktadır. Sufi menkıbelerinde de tasavvufî yaşama ve anlayışa ilişkin malumat bulunmaktadır. İnançla ilgili değerleri kalp ve zihinlere yerleştirmek amacıyla yılan motifinden faydalanma, menkıbelerde rastlanılan unsurlardandır. Bu araştırmada 16 mutasavvıf-âlimin yılanlarla ilgili menkıbeleri esas alınmış; menkıbelerinde yer alan yılan motifleri detaylı olarak tahlil edilmiştir. Bu anlatılarda yılan, çeşitli sembolleri karşılayan bir figürdür. Genellikle nefsi simgeleyen yılan, bu menkıbelerde merhamet, ahilik ve alçakgönüllülük gibi değerlerin önemini vurgulamak için de kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

- Acar, G. (2023). "Klasik Türk Edebiyatı'nda Yılan Metaforu". *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 41-56.
- Bahadıroğlu, M. (2000). *İbrâhim Zâhid-i Geylânî*. TDV DİA 21.Cilt: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibrahim-zahid-i-geylani> adresinden alındı.
- Beydili, C. (2003). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- Çoruhlu, Y. (2002). *Türk Mitolojisinin Anahatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Eke, N.U. (2014). *Muhibbî'nin Şiir Hazinesinin Tılsımı: Yılan*. Ed. E. Gürsoy Naskali. *Yılan Kitabı* içinde (s. 208). İstanbul: Kitabevi.
- Eyuboğlu, İ.Z. (2007). *Anadolu İnançları "Anadolu Üçlemesi 3"*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Genel Türkçe Sözlük. (tarih yok). *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Komasyon, (1992a). *Evlialar Ansiklopedisi-1*. İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları.
- Komasyon, (1992b). *Evlialar Ansiklopedisi-2*. İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları.
- Komasyon, (1992c). *Evlialar Ansiklopedisi-3*. İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları.
- Komasyon, (1992ç). *Evlialar Ansiklopedisi-4*. İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları.
- Komasyon, (1992d). *Evlialar Ansiklopedisi-5*. İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları.
- Komasyon, (1992e). *Evlialar Ansiklopedisi-7*. İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları.
- Komasyon, (1992f). *Evlialar Ansiklopedisi-8*. İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları.
- Komasyon, (1993a). *Evlialar Ansiklopedisi-11*. İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları.
- Küçükbasmacı, G. (2018). *Türk Mitolojisinde Yılan*. Ed. F. A. TURAN, & M. OZAN içinde, Türk Mitolojisine Giriş (s. 205). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Öztürk Aykaç, N. (2021). "Söylem ve Temsil Arasında Ankara". *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 296-321.
- Pala, İ. (2014). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Yavaş, B. (2011). *XVI. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Mevsimler*. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.